

Delaktighet, gudstjänst och musikens betydelse

I två större forskningsprojekt har Caroline Klintborg under senare år fått utrymme att undersöka människors upplevda delaktighet i söndagens gudstjänst. I den första studien stod körsångare i fokus och i den andra studien medarbetare och församlingsbor. I båda projekten är en gemensam nämnare den stora betydelse musiken har för människor.

I beskrivningar av Svenska kyrkans gudstjänst ser man under de senaste 50 åren en utveckling mot allt större mångfald. Det beskrivs som ett ökat utrymme för fler deltagare i den lokala församlingen att engagera sig, något som avser gudstjänsten i stort men också det musikaliska området.¹ Denna förändring har man i tidigare forskning beskrivit inte minst efter införandet av 1986 års Kyrkohandbok.² Exempel på förändringar är att körens funktion förväntas vara en annan och sång och musik ska tydligare integreras i det liturgiska skeendet. Från att tidigare ha varit placerad på läktaren är kören idag oftare placerad i anslutning till församlingen och förväntas utgöra en del av församlingens gudstjänstgemenskap.³ Kyrkomusikernas roll har också förändrats. Idag förväntas de ha ett uppdrag i församlingens tjänst medan de tidigare beskrivs ha haft en identifikation framför allt som konstnärer.⁴ Såväl präster som kyrkomusiker och kyrkvårdar ska tillsammans gestalta gudstjänsten och prästen ska i samråd med tjänstgörande kyrkomusiker välja de psalmer som ska sjungas.⁵ Men hur det se ut i praktiken vet vi genom forskning inte så mycket om.

I två större forskningsprojekt har jag under senare år fått utrymme att undersöka människors upplevda delaktighet i söndagens gudstjänst. I den första studien stod körsångare i fokus och i den andra studien medarbetare och församlingsbor i Asarums pastorat i Blekinge. I båda projekten är en gemensam nämnare den stora be-

tydelse musiken har för människor: för de körsångare jag träffat, för de medarbetare jag mött och för de församlingsbor som jag intervjuat inom ramen för projekten. Materialet ger spännande exempel på olika uppfattning om vad som är att betrakta som bra eller till och med lämplig musik under en gudstjänst och olika uppfattning om vem som ska spela och sjunga. Materialet ger med andra ord en bild av hur kyrkans medarbetare och församlingsbor uppfattar musikens plats och betydelse i praktiken.

Med exempel från de båda projekten ska jag i denna text reflektera över musiken som utmaning och möjlighet. För att ge en kontext ska jag börjar med att kort presentera de två forskningsprojekten. Härfter ger jag exempel på ett i båda studierna genomgående tema kring musiken som möjlighet och de samtidiga utmaningar som olika syn på musik kan innebära i ett medarbetarlag. Avslutningsvis reflekterar jag över de båda studiernas resultat och dess betydelse för framtida samtal om musikens plats och betydelse.

Två projekt om delaktighet och gudstjänst

De två forskningsprojekt som båda kunnat ge exempel på musikens plats och betydelse är två projekt där frågor om delaktighet i söndagens huvudgudstjänst stått i fokus.⁶ Mitt intresse för att titta på gudstjänsten som social praktik och att göra det ur ett pedagogiskt perspektiv kan bland annat ses mot bakgrund av vad

vi konstaterar som en förändrad religiös socialisation i Sverige. Exempel på det är ett allt mindre utrymme för kristendomsundervisningen i den svenska skolan, att färre föräldrar delar tankar kring tro med sina barn och att barnens medlemskap i den Svenska kyrkan kräver ett idag tydligare aktivt beslut från föräldrarna. Statistik visar därtill att allt färre människor idag besöker söndagens gudstjänst och gudstjänsten är en långt ifrån självklar rit för människor.⁷ Särskilt svårt tycks det vara att välkomna yngre och uppväxande generationer till gudstjänsten.

Denna förändring kan ses samtidigt som vi läser i Kyrkoordningen (KO) 17 kap att gudstjänsten utgör "kyrkolivets centrum, där församlingen möter Gud i Ordet och sakramenten". Det står vidare att gudstjänsten är "hela församlingens gåva och uppgift. Alla i församlingen är kallade att delta i gudstjänsten och komma med sina erfarenheter och livsfrågor till det gemensamma mötet med Gud".⁸ Gudstjänsten ska med andra ord utgöra centrum av kyrkans liv.

Denna diskrepans mellan villkor, i termer exempelvis av en förändrad religiös socialisation, och visioner så som KO formulerar dem, har väckt frågor i mig kring vad det betyder att gudstjänsten skrivs fram som kyrkolivets centrum samtidigt som allt färre deltar i densamma? Men också frågan varför vi överhuvudtaget gestaltar gudstjänst och för vem? En grupp som vi vet deltar i Svenska kyrkans gudstjänst med viss regelbundenhet

är körsångarna och de kom därför att stå i fokus för mitt intresse inom ramen för den så kallade körstudien.

Körstudien

Inom ramen för körstudien har jag besökt fyra olika slags församlingar i Sverige - en förort till en storstad, en större stad, mindre stad i tätbefolkad region samt en mindre ort i glesbygdskommun - och där intervjuat tjänstgörande präst och kyrkomusiker samt de körsångare som var i en ålder mellan 19–40 år. Det är sammanlagt 22 personer vars röster hörs när studien redovisas.⁹

Utifrån mitt fokus på delaktighet är ett av studiens resultat att såväl präster som kyrkomusiker på ett övergripande plan har ambitionen att ett deltagande i Svenska kyrkans gudstjänster också ska leda till en känsla av delaktighet hos dem som deltar. Studien visar dock att körsångarnas delaktighet tydligt står i relation till kören och den där gemensamt delade intresset: sång och musik. Men studien visar också att relationen mellan att delta och vara delaktig i gudstjänsten inte är självklar. Studien visar att deltagare för en upplevd delaktighet i gudstjänsten behöver samlas kring ett gemensamt intressefokus eller en aktivitet. Exempel på det senare kan vara bön eller nattvard eller som i körsångarnas fall, sång och musik. För en upplevd delaktighet behöver deltagarna också få sitt deltagande bekräftat i de andra sammanhang eller kontexter i vilka de ingår och de behöver själva få känna sig ha makt i/över att påverka situationen. Av betydelse för människors delaktighet är därtill en såväl *formell- som informell tillhörighet, interaktion, trygghet, autonomi, engagemang och identitet*.¹⁰

Som exempel på och uttryck för delaktighet visar studien att samtliga aspekter av delaktighet besvarades i kören. I gudstjänsten beskriver de körsångare jag mött tvärtom hur betydelsebärande aspekter av delaktighet uteblir. På ett övergripande teoretiskt plan visar studien därför att deltagande inte per se leder till delaktighet.

Asarums pastorat

I Asarums pastorat i Blekinge, Lunds stift, satsade man under två år för att öka deltagandet samt delaktigheten i söndagens huvudgudstjänst. Mitt uppdrag som forskare var att följa, utmana och benämna församlingens förändringsarbete genom en fältstudie och deltagarbaserad metod, inspirerad av aktionsforskning. Medarbetarna i pastoratet valde att ta sin utgångspunkt i den förståelse för delaktighet som jag presenterade ovan, dvs att delaktighet kräver att ett antal aspekter samverkar. Under två år arbetade man i Asarum för att öka delaktigheten i samtliga aspekter.

Ett resultat från studien i Asarum är att man efter två år inte blivit nämnvärt fler i gudstjänsten men upplevelsen av delaktighet har ökat bland medarbetarna. Mer om den processen och de resultat som gudstjänstprioriteringen får kan den intresserade läsa i andra publicerade texter.¹¹

Musikens som utmaning och möjlighet

Jag ska i det följande lyfta fram några exempel från de båda studierna som visar musikens betydelse som såväl utmaning som möjlighet.

Körstudien

Körstudien ger exempel på hur musikens men också kyrkomusikerns roll förändrats i ett perspektiv av drygt 50 år och på det sätt jag beskrev inledningsvis. Att kyrkomusikernas roll har förändrats gavs exempel på när en av de intervjuade kommenterar sin möjlighet att tillsammans med prästen nu kunna påverka psalmvalet.

”Det är väldigt sällan som vi inte skulle byta något ord om det. Utan det är alltid en kompromiss. Nej det, jag kan nog säga att jag alltid är inblandad i psalmvalet. /.../ Ja det är jättebra. Det ökar ju mitt engagemang.”

Musikens betydelse uttrycks av både präster och kyrkomusiker i intervju-materialet vara "väldigt stor" och en gudstjänst utan musik ger en känsla

av att något saknas. Kombinationen av ord och musik beskrivs av de intervjuade bjuda mer än båda var för sig.

”Jag är kanske för logisk för att säga att jag förmedlar någonting med bara musiken. Men kombinationen är ju mer än bara orden. Läser man texten så... eller om du läser texten för mig så kan du förmedla ett ganska litet känslospänning jämfört med vad jag kan förmedla med musik.”

En av prästerna menar samtidigt att det gäller att finna en balans mellan "det kulturhistoriska och det moderna" och en av kyrkomusikerna uttrycker i följande citat något liknande.

”Och då med allt kulturbearrande det är givetvis viktigt i Svenska kyrkan men när blir man ett museum liksom. /.../ Det är den balansgången som jag tycker är svår. /.../ Alltså jag tänker där att en balanserad gudstjänst, förmedlar ju alltså både urtradition, som det kan vara, till total förnyelse, det allra senaste. /.../ Att man sjunger en psalm från 1200-talet, ett Sanctus från 900-talet, ett "Oh Guds Lamm" från 2014. /.../ Att liksom när det blir, när det inte går att förstå längre då tycker jag, då är det lite allvarligt.”

Själv menar kyrkomusikern i det senaste exemplet att kyrkan haft ett önskat fokus på 1600-talets musik.

”Nej och där har man då, där har man ett extremt fokus runt 1600-talet eller något sådant där tycker jag. Och vad är det som gör att den tiden är så här, är så himla talande för hur kristen tro ska vara. /.../ Ja och tänk om de på 1600-talet hade sagt att så här "nej, vi ska värna traditionen, ingenting får förekomma som är senare än 1200" ja då hade vår tradition sett, då hade Bach inte funnits. /.../ Det nya måste få ta plats annars hade Bach inte funnits. Helt enkelt.”

Det senaste citatet går att förstå som ett uttryck för att allting med nöd- »

vändighet förändras också vad gäller de musikaliska uttrycken. Men inte därmed sagt *vad* som ska eller bör förändras.

I körstudien ges körsångarna ett särskilt utrymme och det är kanske inte därför så konstigt att musikens betydelse lyfts fram som särskilt stor. Men huruvida individen tillskriver musiken en religiös funktion är en fråga som väcks utifrån resultatet och en fråga som i tidigare studier visat sig bero framför allt av den enskildes egen närhet till kyrkans budskap. Jonas Bromander menar att ”individer med hög kyrklig kompetens tillskriver musiken en religiös funktion” medan ”de med svag kyrklig kompetens inte gör det”.¹² Samtidigt ger Bromander exempel på individer som också utan en självklar närhet till Svenska kyrkan tillskriver musiken en religiös betydelse för den egna subjektiva andligheten. Bromander visar också att det finns de som har en hög kyrklig kompetens men som inte assimilerar musikens religiösa funktion. En möjlig förklaring till det senare är att den enskilde saknar förtrogenhet med en musikalisk genre i kyrkan som därför upplevs svårtillgänglig. Bromander skriver: ”Gillar kyrkbesökarna inte musiken, försämras förutsättningarna för att den ska fungera religiöst”.¹³ Musiken har med andra ord en stor och vågar jag påstå existentiell betydelse för många människor men inte därmed ens i kyrkans sammanhang en självklart religiös betydelse. Utmaningar vad gäller vilken slags musik som ska spelas och vem som ska framföra den ger projektet i Asarum särskilt tydligt exempel på.

Asarums pastorat

Under gudstjänstsatsningen i Asarums pastorat beslutas att samtliga medarbetare ska medverka i förberedelsearbetet inför och därefter medverka i gudstjänsten. Gudstjänstprioriteringen i Asarums pastorat innebär att de anställda musikerna inte ensamma ansvarar för musiken under en gudstjänst utan att de medarbetare som sjunger eller spelar instru-

ment, tillsammans nu bidrar till de musikaliska uttrycken. Detta väcker såväl positiva som mer negativa reaktioner bland medarbetarna själva. Några av medarbetarna uttrycker i det sammanhanget att autonomi, och därmed en aspekt av förväntad betydelse för delaktighet, begränsats genom gudstjänstprioriteringen.

”Jag känner att jag hade mer autonomi innan gudstjänstprioriterades. Då hade vi fortfarande våra »gamla« yrkesroller och planerade inte gudstjänsterna som en grupp utan mer effektivt som präst/musiker/vaktmästare.”

Yrkesrollerna beskrivs både vara utmanade och samtidigt, genom arbetet, bli tydliggjorda eftersom det behövs såväl musikalisk som teologisk, pedagogisk, diakonal och teknisk kompetens. Vem som kan sägas bära de olika kompetenserna är genom projektet inte längre lika självklart.

Det förändrade ansvaret för musiken i Asarums pastorat utmanar på flera sätt olika stil och smak och frågor kring kvalitet och innehållet i olika yrkesprofessioner.

”Här börjar vi att jobba i höst på ett sätt som faktiskt snor en del av musikerns handlingsutrymme, och faktiskt kyrkorättsliga makt över musiken, för att vi vill uppnå det som vi tycker är det viktigaste. Det är ju ingen lätt process. /.../ Så det är en jätteutmaning för musikerna om man inte har den vana att samtala kring [musiken].”

Tidigt i projektet uttrycker en av musikerna en oro och sorg över att hans kompetens inte längre ska tas till vara.

”Det skulle kännas väldigt sorgligt att komma ner från den nivån [jag utbildats för] för att spela bara några ackord. Det känns som att vara en tiger i en bur. /.../ Då kan man aldrig jobba på den nivån man har och då kanske man tappar viljan och inspirationen.”

Under gudstjänstprioriteringen prövar man i pastoratet olika modeller

för vem som framför musik och vilken slags musik man spelar. Några av medarbetarna som inte själva är utbildade musiker växer med uppgiften och bidrar genom att spela och sjunga. Efter två år har de ansvariga för musiken i pastoratet funnit ett förhållningssätt till varandra och man presenterar tillsammans och vid en personaldag fler möjligheter än utmaningar vad gäller musiken.

”I början av gudstjänstprioriteringen hade jag svårt att hitta min plats och uppgift i arbetslaget. Tidigare så självklara val såsom psalmer och övrig musik bestämdes plötsligt gemensamt med respektive grupp. Det var svårt att diskutera frågor kring musiken med medarbetare som inte har samma erfarenhet eller utbildning som yrkesmusiker har. Sedan ett år tillbaka har vi kommit närmare våra ursprungliga yrkesroller vilket känns mycket bättre.”

En viktig faktor av betydelse för musiken i Asarums pastorat är att musikerna under hösten 2018 bildar ett »musikteam«, något som också påverkar grupprocessen i en positiv riktning. Musikerna har efter ett och ett halvt år fått bättre koll på varandra och de olika stilar de representerar och också arbetat aktivt och tillsammans för att ta fram förslag till den liturgiska musiken. I slutet av projektet värderar man den breda musikaliska kompetensen i arbetslaget och möjligheten att blanda olika stilar i samma gudstjänst. Man konstaterar att »Guds tilltal finns även utanför psalmboken och den traditionellt sakrala musiken«.

Man har redan många körsångare i pastoratet och man vill efter två år arbeta för en så kallad körtrappa som når så många åldrar som möjligt samt inbjuda musicerande lekmän i gudstjänsten. Det har med andra ord formulerats en tydligt också pedagogisk tanke kring det musikaliska arbetet. Man ser när projektet avslutas flera förutsättningar att finna en balans mellan musik och övriga gudstjänstmoment. »

Kvarstående utmaningar medarbetarna lyfter fram är samtidigt känslan av att musikaliska inslag lätt blir en föreställning. Man önskar i stället att körernas roll ska få vara att ytterligare fördjupa dagens tema. Sången och musiken önskar man lika mycket ska vara evangelium som det talade ordet. På ett likande sätt som i körstudien önskar man att musik och ord ska få komplettera varandra. Man vill komma ifrån att kören är där och endast uppträder. Kören önskar man ska vara en del av den gudstjänstfirande församlingen och ambitionen är att körsångarna ska känna sig delaktiga i helheten, inte bara i sången. Den förändring som man inbjöd till redan genom 1986 års kyrkohandbok, d.v.s. att kören inte enbart ska utgöra ett musikaliskt inslag utan också vara en tydligare del av församlingens gudstjänstgemenskap, är något som man med andra ord fortsatt jobbar för att förverkliga.

Medarbetarna funderar också över hur man ska inbjuda människor i psalmsången och hur man ska minska risken för att önskan om att besvara människors längtan efter musik i gudstjänsten riskerar att göra gudstjänsten *alltför* lång. Frågan om synen på kvalitet är också, efter två år, fortsatt en fråga.

En ovärderlig betydelse

För många människor har musiken en ovärderlig betydelse. Båda studierna visar en längtan hos människor efter att mötas kring musik och en längtan hos medarbetare efter att låta musiken bära det budskap som kyrkan önskar kommunicera. Utifrån de båda studierna kan jag konstatera att sång och musik ofta anger det intressefokus kring vilket människor samlas i en gudstjänst. Deltagarna i gudstjänsten blir så att säga delaktiga utifrån det gemensamma intresset för sång och musik.

Musiken kan för människor vara en terapeutisk och kommunikativ kraft och ge möjlighet att frigöra känslor men den kan också manipulera och tonerna kan få till funktion att bära ett språk och ett budskap

som den enskilde kan vilja värja sig mot. Musiken bjuder vilket mina studier visar, på såväl möjligheter som utmaningar.

När man idag talar om betydelsen av ”öppna liturgiska moment” så handlar det inte sällan om musikens möjligheter att erbjuda rymd för människors olika såväl tankar som känslor. Studierna ger dock exempel på den utmaning det kan vara att finna det musikaliska språk som ger en känsla av rymd när deltagarna har många gånger olika preferenser. För någon kan ett musikaliskt verk framfört på orgel frigöra tankar medan det för andra kan ge en känsla av stress.

Per Harling har beskrivit musikens tröskelvärde som avsevärt lägre än liturgi och predikans.¹⁴ Musiken kräver, skriver han ”inga förkunskaper eller kunskaper om dolda kods-system, kräver ingen på delaktighet, inga tolkningsföreträden, ingen beaktelse”.¹⁵ Efter att ha mött ett antal körsångare, kyrkomusiker och församlingsbor vill jag konstatera att det är en sanning med modifikation. Förmågan att sjunga och läsa noter kan betraktas som ett högt tröskelvärde för många, vilket gör att såväl körens verksamhet som psalmsången inte självklart upplevs som möjlig att delta i.

Inte sällan beskrivs församlings-sång vara generationsöverskridande. Men det är också menar jag något som, för att möjliggöras, ställer stora krav på *hur* såväl psalmer som sånger introduceras, leds och ackompanjeras.¹⁶ Tanken att musiken kan fungera som en brygga in i gudstjänsten bygger på att människor har en personlig relation till densamma.¹⁷ Sånger som sjungs i en gudstjänst måste, för att vara brobyggande och inkluderande, ha en igenkänningsfaktor eller vara möjliga att lära sig. Mot bakgrund av den förändrade socialisation som jag beskrev inledningsvis är det idag inget man självklart kan räkna med. Barn lär sig sällan den Svenska kyrkans psalmskatt vare sig hemma eller i skolan. Igenkänningsfaktorn kan därtill förväntas bli min-

dre i en samling av människor som representerar en etnisk mångfald och där de musikaliska traditionerna är vitt skilda från varandra.¹⁸

Att musiken både kan upplevas inkluderande och exkluderande, som ett löfte och ett motstånd, gör att musiken bär på makt och de musikaliskt ansvariga på ett stort ansvar.¹⁹ Musiken kan på samma sätt som predikan och gudstjänstens liturgi komma att spegla kyrkans såväl teologi som pedagogik.²⁰ Detta blir särskilt tydligt i Svenska kyrkans församlingar där ansvaret ofta vilar på en anställd professionell musiker. Raknar Håkansson skriver: ”Musikerns förmåga att bekräfta eller förneka de personer som kommer till kyrkan blir därmed avgörande för vilken resurs musiken är”.²¹ Kyrkomusikerna är därmed tillsammans med andra anställda av stor betydelse för den delaktighet som kyrkan och gudstjänsten inbjuder till.

För att musiken ska ge den rymd och plats för individens tolkningar som kyrkan önskar är min övertygelse, att det behövs en i kyrkans sammanhang fortsatt såväl pedagogisk som teologisk reflektion över såväl musikens som gudstjänstens plats och betydelse.

Referenser

Bromander, J. 2002. Rum för röster. Sociologiska analyser av musiklivet inom Svenska kyrkan, som det uppfattas av kyrkobesökare, kyrkomusiker samt kyrkokorister. Stockholm: Verbum.

Edgardh, N. 2010. Gudstjänst i tiden. Gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968–2008. Lund: Arcus förlag.

Furseth, I., Kühle, L., Lundby, K. & Lövheim, M., 2019. Religious Complexity in Nordic Public Spheres. *Nordic Journal of Religion and Society*. Volume 32, No 1-2019, s. 71–90.

Gustavsson, C., 2016. Delaktighetens kris. Gudstjänstens pedagogiska utmaning. Skellefteå: Artos.

Harling, P. 1999. Kyrkomusiken i gudstjänstutvecklingen. I: J. Alwall (red.) *Kyrkan räknas. Perspektiv på Svenska kyrkans statistik 1998*. Tro & Tanke. Svenska kyrkans forskningsråd 1999:5, s.66–75.

Harling, P. 2002a "Hör hur tempelsången stiger..." Om allsång och körsång. I: R. Carlshamre, A. Skagersten & P. Harling (red.) *Sjung kyrka, sjung*. Stockholm: Verbum, s.9–20.

Harling, P. 2002b. "O giv mig tusen tungors ljud..." I: R. Carlshamre, A. Skagersten & P. Harling (red.) *Sjung kyrka, sjung*. Stockholm: Verbum, s.65–75.

Håkansson, R. 2006. Musiken som brobyggare eller vattendelare. I: *Lika olika som andra. Röster om mångfald i gudstjänst*. Uppsala: Svenska kyrkan, s.131–139.

Klintborg, C. 2021. Avstånd. Delaktighet. Längtan. Gudstjänst i en tid av religiös förändring. Skellefteå: Artos.

Kyrkoordningen 2014 med angränsande lagstiftning för Svenska kyrkan (2014) Stockholm: Verbum.

Pettersson, L. 2005. Kärlekens måltid - en studie av mässliturgier i Svenska kyrkan perioden 1986–2004. Lund: Lunds universitet.

Noter

1. Edgardh 2010, s.149.
2. Harling 1999, s.69.
3. Edgardh 2010, s.97; Harling 2002a, s.18.
4. Edgardh 2010, s.97; Håkansson 2006, s. 137.
5. Kyrkoordningen 17 kap Inledningen samt 10§.
6. Liknande redovisning av de båda studiernas resultat går att finna i Gustavsson 2016 samt Klintborg 2021. Notera att Klintborg fram till 2021 hette Gustavsson.
7. Furseth et al 2019, s.76.
8. Kyrkoordningen 17 kap.
9. Gustavsson 2016.
10. Gustavsson 2016, s.224.
11. Se bland annat Klintborg 2021.
12. Bromander 2002, s.161.
13. Bromander 2002, s.164.
14. Harling 2002a, s.16.
15. Harling 1999, s.68.
16. Harling 2002b, s.67.
17. Edgardh 2010, s.110.
18. Håkansson 2006, s.136.
19. Håkansson 2006, s.138.
20. För en reflektion kring musik och teologi som två inte självklart förenliga begrepp se Lena Pettersson (2005, s.91ff).
21. Håkansson 2006, s.139.

SVENSK
KYRKO
TIDNING

Stöd Svensk Kyrkotidning

Svensk Kyrkotidning granskar kritiskt kyrkolivet och vill verka för öppen debatt och teologisk reflektion.

**Stöd Svensk Kyrkotidning med en gåva till
BG 5634-3379 Swish 123 6481 436**